

JAROSŁAW ŁUCZYŃSKI

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu
jarlucz@abs.umk.pl

XVII-wieczne mapy Polski według pierwowzoru Gerarda Merkatora z 1585 roku (próba ustalenia filiacji map wydanych drukiem)*

Zarys treści. W artykule omówiono wpływ mapy *Polonia et Silesia* Gerarda Merkatora na treść map Polski zamieszczanych w XVII-wiecznych atlasach. Głównym celem artykułu jest prezentacja filiacji poszczególnych map Polski w XVII wieku oraz pokazanie ich wzajemnych powiązań.

Słowa kluczowe: historia kartografii, kartografia staropolska, filiacje map, ikonografia map, kartografia europejska

1. Wstęp

Celem artykułu jest prześledzenie wpływu mapy *Polonia et Silesia* Gerarda Merkatora z 1585 roku na kształtowanie wizerunku Polski w kartografii europejskiej XVII wieku. W celu analizy map Polski wykorzystano trzy metody: lingwistyczną, dokładnościowo-graficzną oraz analizę komparatystyczną treści geograficznej. Wyniki badań wskazują, która z map Polski stanowiła podstawę opracowania omówionych map wydawanych w XVII wieku. Dotychczas w literaturze przedmiotu mapę Merkatora wskazywano jako podstawowe źródło prezentacji Polski w pierwszej połowie XVII wieku. W badaniach uwzględniono jedynie obszar dawnej Rzeczypospolitej.

2. Mapa *Polonia et Silesia* Gerarda Merkatora z 1585 roku

Genezy wielu atlasowych map Polski wydawanych w XVII wieku należałoby doszukiwać się

w drugiej połowie XVI w. na terenie Niderlandów, gdzie zaczęto publikować pierwsze atlasy geograficzne. Warto w tym miejscu wymienić czolowych ich wydawców: Abrahama Orteliusa (1570), Gerarda de Jode (1578) i Gerarda Merkatora (1585–1595).

Na potrzeby niniejszego artykułu zainteresują nas mapy opracowane przez Gerarda Merkatora, głównie jego mapa Polski i Śląska (ryc. 1) zamieszczona w pierwszej części atlasu z 1585 r., noszącej tytuł *Germaniae tabule geographicae (...)* (C. Koeman 1969, s. 287–289). Było to dzieło nowe, opracowane na podstawie wydanych dotychczas drukiem map ziem Polski i jej sąsiadów. Choć bardzo często w polskiej literaturze jest ona postrzegana jako mało wartościowa pod względem kartograficznym, to warto zwrócić na nią uwagę, ponieważ jest to matka map Polski wydawanych w XVII wieku (J. Łuczyński 2009b). Do jej wykonania Gerard Merkator wykorzystał niemal wszystkie ówczesnie dostępne źródła kartograficzne. Podstawą jej wykonania była atlasowa mapa Polski Gerarda de Jode z 1578 roku. Ponadto uzupełnień dokonano na podstawie map Polski Wacława Grodeckiego, Sarmacji Andrzeja Pograbki, Europy Gerarda Merkatora i Polski Giacomo Gastaldiego.

Interesująco przedstawiono pogranicza: kujawsko-mazowiecko-pruskie na podstawie mapy Prus Kaspra Hennebergera z 1576 r., wielkopolsko-pomorsko-brandenburskie na podstawie map Brandenburgii Eliasa Camerariusza i Pomorza Zachodniego Petera Beckera zwanego Artopöusem z 1550 r., wielkopolsko-śląskie na podstawie mapy Śląska Martina Helwiga z 1561 r. oraz małopolsko-śląskie na podstawie tejeż mapy M. Helwiga i mapy Księstwa Oświęcimsko-Zatorskiego Stanisława Porębskiego z 1563 roku

* Przedstawione wyniki badań nawiązują do artykułu pt. *Ziemia Rzeczypospolitej w kartografii europejskiej XVI wieku (próba ustalenia filiacji map wydanych drukiem)*, zamieszczonego w „Polskim Przeglądzie Kartograficznym” T. 41, 2009, nr 2, s. 128–144. Niniejszy artykuł jest uzupełnioną wersją referatu wygłoszonego podczas konferencji „Nauki pomocnicze historii” 14 stycznia 2010 r. w Instytucie Historii PAN w Warszawie.

Ryc. 1. Mapa Polski i Śląska G. Merkatora z 1595 r. (I wyd. 1585 r.) z siatką zniekształceń wg J. Łuczyńskiego (źródło: G. Mercatore Rupelmundano, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, Duisburgi 1595, reprint z 1964 r.)

Fig. 1. G. Mercator's map of Poland and Silesia from 1595 (first edition in 1585) with distortion graticule according to J. Łuczyński (source: Mercatore Rupelmundano, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, Duisburgi 1595, reprint from 1964)

(J. Łuczyński 2009a,b). Mapę tę wydawano z poprawkami do 1636 roku. Następnie była ona zastępowana przeróżnymi mapami Polski, zamieszczanymi w atlasach, dla których stanowiła podstawowe źródło i była traktowana jako pierwowzór. Głównie tym właśnie mapom poświęcony jest artykuł.

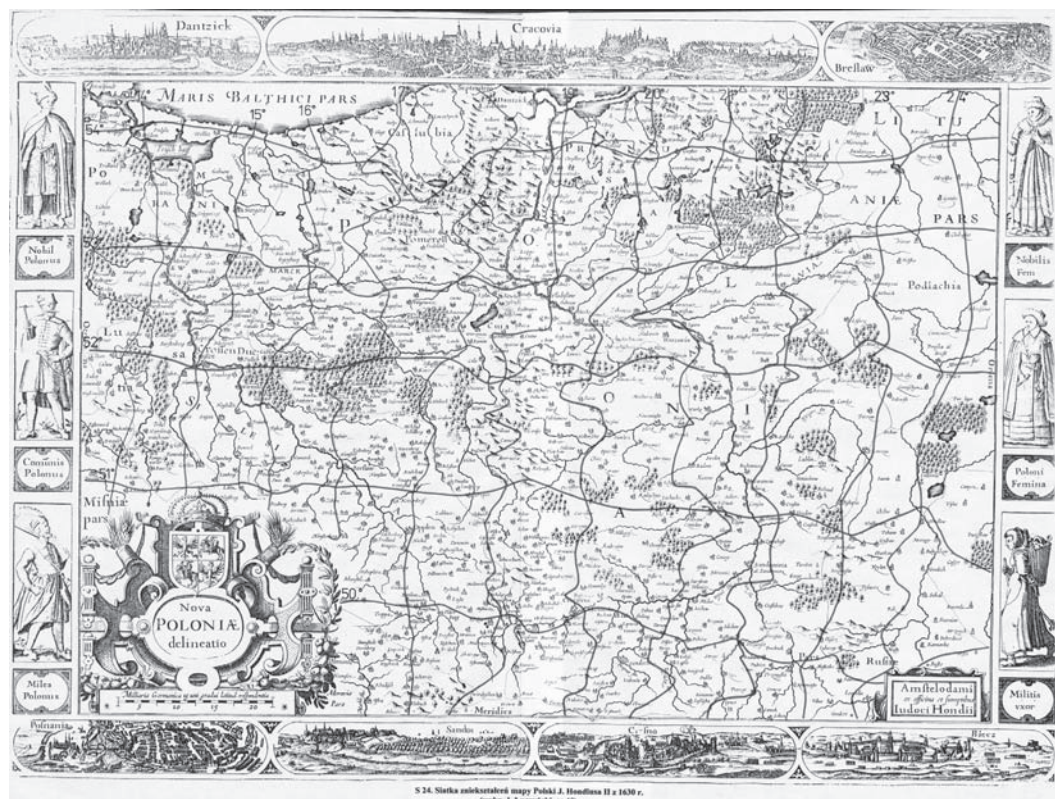
3. Atlasowe mapy Polski z XVII wieku

Data przełomową w dziejach kartografii atlasowej był rok 1604, kiedy to Jodocus Hondius I zakupił na aukcji płyty atlasu Gerarda Merkatora i rozpoczął jego ponowne wydawanie wraz z uzupełnieniami. Pierwsze amsterdamskie wydanie atlasu Merkatora-Hondiusa ukazało się w 1606 roku. Jodocus Hondius zmarł nagle w 1611

lub 1612 roku. Oficynę wydawniczą prowadziła jego żona wraz z synami Jodocusem II i Henricusem oraz zięciem Joannese Janssoniusem (L. Kublin, B. Majewska, M. Tomaszewska 1987, s. 222; M. Sirko 1999, s. 117).

Pierwszą nową mapą Polski o uzupełnionej treści względem mapy Polski i Śląska Merkatora była *Nova Poloniae delineatio* w skali około 1:1 800 000 (ryc. 2). Po raz pierwszy wydał ją jako luźną prawdopodobnie około roku 1620 Jodocus Hondius II. Następnie w 1630 r. dołączono ją do *Maioris Atlantis Appendix (...)* wydanego przez Joannesa Janssoniusa (K. Kozica, J. Pezda 2004, poz. K74/1, s. 178–179)¹.

¹ Wg L. Szaniawskiej mapę tę wydano ok. 1629 r.; por. *Polonia*, 2005, poz. 29.

Ryc. 2. Mapa Polski J. Hondiusa II z ok. 1620 r. z siatką zniekształceń wg J. Łuczyńskiego (źródło: T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska, 1992)

Fig. 2. J. Hondius's II map of Poland from around 1620 with a distortion graticule according to J. Łuczyński (source: T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska, 1992)

Wprowadziła ona nowy styl w prezentacji ziem polskich, ponieważ wydawca przyozdobił ją bordiurą z widokami i planami miast polskich i śląskich oraz przykładami ubiorów mieszkańców (B. Przyłuska 2007, s. 258–259). Plany i widoki pochodzą z dzieła *Civitates Orbis Terrarum* Georga Brauna i Fransa Hogenberga (1572–1617). Treść dekoracyjna jest wzorowana na mapach Niemiec i Holandii z 1607 roku (T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska 1992, poz. 102 EHC, s. 56–60, repr. 4).

Mapa swoim zasięgiem obejmuje obszar od Stralsundu na północnym zachodzie po Turzysk na wschodzie, od Łeby i Gdańska na północy (bez Rozewia i Helu) po miejscowości podkarpackie Jaślika i Sanok na południu, jednak nie oznaczono Karpat. Ma ona znacznie większy zasięg od mapy Polski i Śląska Merkatora.

Obejmuje szereg ziem sąsiednich: Łużyce (*Lusatia*), część Miśni (*Misniae pars*) i Pomorze Zachodnie (*Pomerania, Cassubia*). Zasięg tej mapy w stosunku do mapy Merkatora z 1585 r. poszerzono również na wschodzie.

Poddając analizie zniekształcenia południków i równoleżników siatki zniekształceń omawianej mapy widzimy, że odpowiadają one kształtem tym samym obszarom na mapie Merkatora. Na obszarze Kujaw i Mazowsza widoczne są przesunięcia w kierunku wschodnim, analogiczne jak na mapie Merkatora. Zniekształceniu uległ obraz ziemi łęczyckiej, kosztem południowych Kujaw, głównie w rejonie jeziora Gopło. Zostało to spowodowane przesunięciem ku zachodowi Kutna (*Cutno*) i Łęczycy (*Lancicia*). Rozszerzeniu uległo także Mazowsze, podobnie jak na mapie *Polonia et Silesia* Merkatora. Najbardziej

regularny układ ma siatka zniekształceń na terenie Prus Książęcych. Południki 22° i 23° siatki zniekształceń mają kształt analogiczny do *Lithuanii* Merkatora. Większe zniekształcenia i nieregularności wynikają z niezbyt precyzyjnego wykorzystania materiału źródłowego.

Jeśli porównamy sieć wodną, zauważymy, że dokonano niewielkich zmian względem pierwotnego, m.in. pominięto część cieków trzeciego rzędu, np. rzekę Sierpnicę przepływającą przez Sierpc na Mazowszu. Na terenie Korony dodano jedną rzekę – Wyżnicę przepływającą przez Kraśnik. Niemal identycznie jak na mapie Polski i Śląska Gerarda Merkatora przedstawione zostało jezioro Gopło.

Analizując na mapie Jodocusa Hondiusa II nazewnictwo geograficzne obszaru Rzeczypospolitej obejmujące 568 nazw widzimy, że podstawą jej wykonania była *Polonia et Silesia* Merkatora (ryc. 3). Zaczepnięto z niej niemal wszystkie nazwy miejscowości i większość nazw rzek (ok. 77% całości). Spośród nich około 85% ma identyczny zapis. Zważywszy na to, że oma-

Ryc. 3. Udział procentowy nazewnictwa geograficznego na mapie Polski J. Hondiusa II z około 1620 roku

Fig. 3. Percentage share of geographic names on J. Hondius's II map of Poland from 1620

wiana mapa Jodocusa Hondiusa II została poszerzona o wiele nowych terytoriów, uzupełnień treści dokonano na podstawie mapy Litwy G. Merkatora z 1595 r. (51 nazw) i mapy Prus K. Hennebergera z 1576 r. (68 nazw). Pojawiły się też dwie miejscowości niewystępujące do tej pory na mapach: Okuniew (*Okuniovi*) i Siemiatycze (*Sienuatycze*). Podczas kopiowania treści z mapy Merkatora powtórzono większość dubletów i trypletów nazw miejscowości. Dokonano również ich częściowej redukcji, np. Bydgoszcz oznaczono za pomocą dwóch nazw: *Bromberg*, *Bidgostia*, a nie trzech: *Bildgotz*, *Bromberg*, *Bidgostia*, jak dotychczas.

Pomimo wykorzystania najpopularniejszych materiałów źródłowych, wydawca nie ustrzegł

się błędów. Najbardziej widocznym jest nazwanie Mazowsza nie jak dotychczas *Mazovia* lecz *Warzovia*. Być może jest to błąd sztycharza albo utworzenie nazwy od Warszawy. W przypadku niektórych nazw miejscowości poprzedzawiano kolejność liter np. Miłomłyn w Prusach – *Libmhuel* (Merkator), *Lihmbuel* (Hondius). Na Pomorzu Gdańskim nazwę odnoszącą się do Jeziora Raduńskiego *Rodawn see* (Merkator) zamieniono na miejscowość *Rodawn*, umieszczając tam sygnaturę miejscowości. W przypadku Sandomierza i Brześcia nad Bugiem nadano im dwie nazwy, w tym łacińską: *Sandomiria al. Sandomirz*² i *Bressia al. Briest*³.

Pomimo że w tytule mapę tę określono jako „nową”, w zakresie opracowań kartograficznych nie jest ona dziełem całkowicie nowym. Jest kompilacją wcześniejszych opracowań, w tym również wtórnego, jakim jest podstawowe źródło – mapa Merkatora. Mapa Polski Jodocusa Hondiusa II została ciekawie skomponowana, ponieważ oprócz treści geograficznej zawiera inne podstawowe informacje o kraju. Wkomponowano je w treść dekoracyjną, na którą składają się m.in. okuciowy kartusz tytułowy z girlandami, a w nim czteropolowy herb Rzeczypospolitej zwieńczony zamkniętą koroną. Poniżej znajduje się podziałka liniowa w milach niemieckich *Mil-litaria Germanica*. Czytelnik może się zapoznać z wizerunkami niektórych miast. Najbardziej wyeksponowany jest Kraków, wzorowany na monumentalnym widoku z *Civitates Orbis Terrarum* (J. Banach 1983, s. 179). Po jego lewej stronie umieszczono znakomity Gdańsk (Z. Jakrzewska-Śnieżko 1972) oraz bogaty Wrocław, wzorowany na anonimowym planie miasta z 1587 r. zamieszczonym w IV tomie *Civitates*, mocno rozciągnięty, z pozornie obniżonym punktem obserwacji, wskutek czego sprawia wrażenie zdeformowanego⁴ (B. Czechowicz 2008, s. 58–61). W dolnej ramce mamy Poznań (M. Warkoczewska 2000, s. 2–6), Sandomierz (B. Wódcz 2001, poz. 1, s. 36 i 189–190), Krosno (M. Proksa 1990, s. 116–127) i Biecz (J. Suproniuk 2008). Zastanawiające jest zestawienie tych widoków, bowiem

² Nazwa *Sandomirz* pojawiła się po raz pierwszy na mapie radziwiłłowskiej z 1613 roku.

³ Nazwa *Bressia* pojawiła się po raz pierwszy na mapie Rosji Hessela Gerritsa wydanej w 1614 r. przez Willema Janszooona Blaeu'a; zob. *Lithuania on the Map*, 2002, s. 64–65 (reprodukcja).

⁴ Informację tę otrzymałem od dr. Bogusława Czechowicza z Wrocławia, za co mu uprzejmie dziękuję.

Krosna (w Małopolsce) na tej mapie w ogóle nie ma. Raczej nie jest możliwe, aby wydawca mapy pomylił je z Krosnem nad Odrą na Śląsku, zamieszczono je bowiem w sąsiedztwie miast ma-

tu do czynienia z zabiegami komercyjnymi wydawców, którzy chcąc pozyskać szeroką klientelę stawiali na efektowny wygląd mapy kosztem efektywności treści.

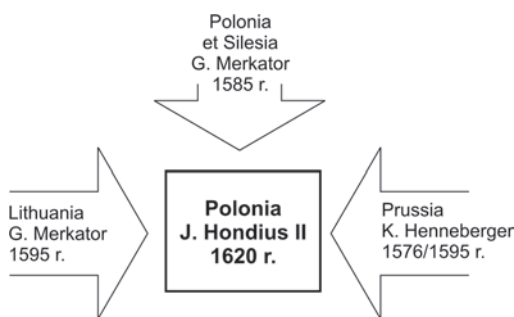
Ryc. 4. Mapa Polski J. Janssoniusa i H. Hondiusa z 1638 r. (źródło: *Polonia. Atlas map z XVI–XVIII wieku*, 2005
Fig. 4. J. Janssonius's and H. Hondius's map of Poland from 1638 (source: *Polonia. Atlas of maps from the 16th to 18th centuries*, 2005)

łopolskich (Sandomierza i Biecza). Dobór miast z dolnej ramki nie jest przypadkowy. Widok Poznania znajduje się na tej samej karcie wraz z Krosnem, natomiast Sandomierz z Bieczem. Te dwa ostatnie przedstawiono w odbiciu lustrzanym. Poza tym w bordiurze pokazano sześć postaci w ubiorach z epoki, po lewej mężczyzn, po prawej kobiety zwrócone do siebie twarzą: *Nobilis Polonus* (polski szlachcic), *Nobilis Femina* (szlachcianka), *Com[m]unis Polonus* (Polak pospolitego [stanu]), *Poloni Femina* (polska kobieta [pospolitego stanu]), *Miles Polonus* (polski żołnierz) oraz *Militis vxor* (żona żołnierza). Mamy

W 1638 r. Joannes Janssonius wraz z Henricusem Hondiusem wydali replikę mapy Jodocusa Hondiusa II z około 1620 r. pt. *POLONIAE Nova et Acvrata Descriptio* (*Nowa i poprawiona mapa Polski*) (ryc. 4). Przede wszystkim zredukowano treść dekoracyjną, obcinając bordiurę oraz zmieniając kartusze. Treść kartograficzna została rozszerzona o Półwysep Helski (K. Kozica, J. Pezda 2004, poz. G74/2, s. 179). Warto zwrócić uwagę na ozdobny tytułowy kartusz rolwerekowy podtrzymywany przez polskiego magnata oraz szlachcica. Ich wizerunki znajdują się na bordiurze „nowej mapy Polski” Anglika Johna

Speeda z 1626 roku. Kartusz zawierczono herbem Polski – białym orłem w koronie na czerwonym polu w grzeczności heraldycznej, tzn. głową zwróconą w przeciwnym kierunku, niż jest zazwyczaj przedstawiany. Jest to zabieg dość powszechnie spotykany na mapach Polski okresu nowożytnego. Mapę zamieszczano w atlasie *Gerardi Mercatoris Atlantis novi pars tertia* wydanym w Amsterdamie w 1638 r., następnie w atlasach wydawanych wspólnie przez Hondiusa i Janssoniusa do około 1650 roku (K. Kozica, J. Pezda 2004, poz. G74/2, s. 182) (ryc. 5).

Mapę Polski w stylu podobnym do mapy z około 1620 r. wydał w 1626 roku John Speed

Ryc. 5. Mapy źródłowe do wykonania *Polonii* J. Hondiusa II z około 1620 roku

Fig. 5. Sources for redaction of J. Hondius's II *Polonia* from 1620

(1552–1629), jeden z największych angielskich kartografów przełomu XVI i XVII wieku (ryc. 6). John Speed był antykwariuszem interesującym się historią Wielkiej Brytanii. Chcąc wydać monumentalną historię swojego kraju, zaczął gromadzić materiały do atlasu. Od 1606 roku zaczął wykonywać jego płyty miedziane w amsterdamskiej oficynie Jodocusa Hondiusa. Pierwsze wydanie atlasu *Theatre of the Empire of Great Britaine* ukazało się już w 1611 roku, jako część składowa dzieła *History of Great Britain*. Atlas wzbogaciły ilustracje, co podniosło jego atrakcyjność (M. Sirko 1999, s. 158–159).

Na wizerunek map Johna Speeda duży wpływ miało wykonywanie ich płyt w oficynie Jodocusa Hondiusa. Dla ziem polskich największe znaczenie miało jednak wydanie suplementu do atlasu Johna Speeda pt. *A Prospect of the Most Famous Parts of the World*. Zamieszczono w nim mapę Polski *A NEWE MAPE of POLAND* w skali ok. 1:1 800 000, którą w 1626 r. wydano jako

luźną. W przeciwieństwie do mapy Polski Jodocusa Hondiusa II, tę zaopatrzone w siatkę kartograficzną.

Mapa obejmuje obszar na wschodzie do linii Sopoćkinie–Sokal (bez Jeziora Turskiego), na południu sięga nieco poza Karpaty, na zachodzie po linię Praga – Pasewalk; na północy najdalej wysuniętym miastem jest Puck jako dublet *Poest* i *Pautzke*.

Podobnie jak mapa Polski Jodocusa Hondiusa II, ta również została otoczona widokami miast oraz wizerunkami postaci. Ponadto na bordiurze widnieją herby Polski i Śląska (w grzeczności heraldycznej). Nieco inaczej niż na mapie Polski Hondiusa z około 1620 roku, rozmieszczono widoki sześciu miast, tylko na górnej ramce. Wszystkie mają taką samą długość. W centrum znajduje się medalion z portretem króla Zygmunta III Wazy. Na mapie Polski Speeda widoki miast pochodzą z różnych dzieł: Gdańsk z widoku Aegidiusa Dickmanna (1617) (Z. Jakrzewska-Snieżko 1985, s. 15–18), Wrocław i Poznań z dzieła Daniela Meisnera *Thesaurus Philo-politicus* (1623) (M. Warkoczewska 2000, s. 7–8), a Kraków z Brauna i Hogenberga (1617). Widoki Krosna i Sandomierza zostały skopiowane z mapy Polski Hondiusa, lecz Sandomierz w lustrzanym odbiciu (K. Kozica, J. Pezda, poz. G75/1, s. 182–183). Wizerunki ośmiu postaci są odmienne niż u Hondiusa. Po lewej stronie mamy polskiego szlachcica *Polonian Gentleman*, polską kobietę [pospolitego stanu] *Polonian Woman*, gdańską pannę młodą *Bride at Dantisc*, śląską kobietę *Silesian Woman*. Po prawej stronie mamy wizerunki polskiej szlachcianki *Polonian Gentlewoman*, Polaka *Polonian*⁵, gdańską pannę *Maide at Dantsick* oraz śląską pannę młodą *Silesian Bride*. Postacie męskie dadzą wzór dla trzymaczy kartusza tytułowego na mapie Joannesa Janssoniusa z 1638 roku. W porównaniu z mapą Jodocusa Hondiusa z około 1620 r. na bordiurze mamy typy postaci nie tylko polskich, lecz i Gdańszczan oraz mieszkańców Śląska.

Porównując siatki zniekształceń map J. Hondiusa i J. Speeda widzimy duże podobieństwa, ze szczególnymi przesunięciami na Kujawach i Mazowszu. Kształt linii brzegowej jest inny niż

⁵ Idąc za wzorcem mapy Jodocusa Hondiusa II z ok. 1620 r. należałoby sądzić, że jest to Polak pospolitego stanu, lecz gdy uważnie przypatrzmy się jego ubiorowi, mamy tu wizerunek polskiego magnata.

na mapie Hondiusa. Wybrzeże Bałtyku zostało narysowane na podstawie morskiej mapy południowego Bałtyku, zamieszczonej w atlasie morskim Willema Janszoonu Blaeu'a z 1608 roku. Poza tym z tej mapy na mapę Speeda trafiły charakterystyczne nazwy Elbląga – *Melving* oraz dublet Pucka – *Poest* (por. *Portolane und*

diusa II z około 1620 roku. Do tej pory w literaturze pokutuje pogląd, że podstawowym źródłem do jej wykonania była *Polonia et Silesia* Gerarda Merkatora z 1585 roku (por. T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska 1992, poz. 100 EHC, s. 54–55). Większość nazw znajdujących się na mapie jest podobna, a nawet identyczna

Ryc. 6. Mapa Polski J. Speeda z 1626 r. (wyd. 1576 r.) (źródło: *Polonia. Atlas map z XVI–XVIII wieku*, 2005)

Fig. 6. J. Speed's map of Poland from 1626 (publ. in 1576) (source: *Polonia. Atlas of maps from the 16th to the 18th centuries*, 2005)

Seekarten 2003, s. 60–61). Nie był to już w tym czasie najaktualniejszy obraz wybrzeża Pomorza Zachodniego, ponieważ w 1618 r. ukazała się nowa, bardzo szczegółowa i dokładna mapa Księstwa Pomorskiego Eilharda Lubinusa (M. Stelmach 2001). Sieć wodna na całej mapie Speeda jest niemal identyczna jak u Hondiusa.

Analizując nazewnictwo geograficzne widzimy, że podstawowym źródłem dla mapy Polski Johna Speeda była mapa Polski Jodocusa Hon-

diusa z 1620 roku. Z mapy Hondiusa na mapę Speeda trafiły 552 nazwy, czyli ok. 91% wszystkich występujących na omawianej mapie (ryc. 7). Mapę Hondiusa dla obszaru Rzeczypospolitej wyzyskano niemal w 97%. O tym, że do wykonania tej mapy nie wykorzystano bezpośrednio mapy Merkatora, świadczą najbardziej charakterystyczne zniekształcenia nazw miejscowości i innych obiektów: *Mazowsze* – *Mazovia* (Merkator), *Warzovia* (Hondius), *Warzovia* (Speed);

Mielnik – *Mielnik* (M), *Welmick* (H), *Welmick* (S); Miłomłyn – *Libmhuel* (M), *Lihmbuel* (H), *Lihmbuel* (S); Olsztyn – *Allnstein* (M), *Allnsteyn* (H), *Allnsteyn* (S); Olsztynek – *Hohnstein* (M), *Honstein* (H), *Honstein* (S); Pabianice – *Pobianice* (M),

Ryc. 7. Udział procentowy nazewnictwa na mapie Polski J. Speeda z 1626 roku

Fig. 7. Percentage share of geographic names on J. Speed's map of Poland from 1626

Pohioniec (H), *Pohionice* (S); Pelplin – *Polplin* (M), *Paplin* (H), *Paplin* (S); Prabuty – *Risenburg* (M), *Reisnburg* (H), *Reisnburg* (S); Raduń/Jez. Raduńskie – *Rodawn see* (M), *Rodawn* (H), *Rodawn* (S); Rajgród – *Rajgrot* (M), *Raigrat* (H), *Raigrat* (S).

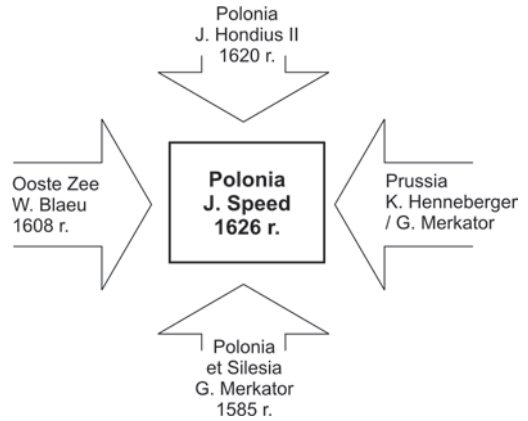
Znacznych uzupełnień treści w stosunku do mapy Hondiusa dokonano na obszarze Prus Królewskich i Książęcych, gdzie z mapy Hennebergera lub jakiejś jej adaptacji naniesiono 47 miejscowości. Oczywiście nie pominięto całkowicie mapy *Polonia et Silesia* Merkatora, na podstawie której naniesiono kilka nazw rzek i miejscowości.

Mapa Polski Johna Speeda z 1626 roku została wykonana na podstawie łatwo dostępnych w tym czasie źródeł kartograficznych, które nie były najwyższej jakości. Wykorzystano w tym celu mapę Polski Jodocusa Hondiusa II z około 1620 roku, uzupełniając treść na podstawie mapy Prus Kaspra Hennebergera oraz mapy południowego Bałtyku Willema Janszooona Blaeu'a z 1608 roku. W porównaniu z mapą Hondiusa, podczas rytowania mapy w miedzi opuszczono około 30 nazw. Było to wynikiem zmiany jej zasięgu oraz przypadkowych opuszczeń. Pominięto także dublet Kęblowa – *Cieblou*, lecz zapewne nie było to działanie celowe, lecz przypadek (ryc. 8).

Mapę Polski Johna Speeda z 1626 r. niemal wiernie wykorzystał w 1630 r. Claes Janszoon Visscher zwany Piscatorem (1587–1652), który swoje umiejętności wydawnicze zdobywał u amsterdamskich autorytetów, m.in. u Hondiusa

i Blaeu'a. Wydawał mapy bardzo atrakcyjne pod względem dekoracyjnym; nie był kartografem, lecz wydawcą.

Mapę Polski *Haec Tabula nova Poloniae et Silesiae* w skali około 1:1 800 000 Piscator wy-

Ryc. 8. Mapy źródłowe do wykonania *Polonii* J. Speeda z 1626 roku

Fig. 8. Sources for redaction of J. Speed's *Polonia* from 1626

dał w 1630 roku (ryc. 9). W swoim tytule nawiązuje ona do mapy Polski i Śląska Merkatora. Ponadto w kartuszu tytułowym zamieszczono dedykację dla króla Zygmunta III Wazy. Treść dekoracyjną tej mapy wzorowano na dziełach Jodocusa Hondiusa, czyli otoczono ją bordiurą z postaciami oraz widokami miast. Wizerunki miast skopiowano z mapy Speeda, ale dano w innej kolejności. Postacie znajdujące się po odpowiednich stronach ramki są natomiast lustrzanym odbiciem tych samych z mapy Speeda, lecz po przeciwnych stronach mapy. O ile na mapie Speeda znajduje się tylko medalion z portretem Zygmunta III Wazy, to na mapie Piscatora widzimy portrety czterech władców: Zygmunta II Augusta, Henryka Walezego, Stefana Batorego oraz Zygmunta III Wazy. Warto wspomnieć, że w dolnej części bordiury, pośrodku umieszczono w ramce wykaz czterdziestu kolejno ponumerowanych władców Polski poczynając od legendarnego Lecha, kończąc na Zygmuncie Starym. Dlatego władcom pokazanym w medalionach nadano liczby: 41, 42, 43 i 44.

W porównaniu z mapą Speeda, zasięg mapy Piscatora rozszerzono na północy, obejmując

niemal całą Mierzęję Helską, lecz bez przyłądka Rozewie. Wszystkie szczegóły geograficzne, zwłaszcza sieć wodna, wskazują na wierne wykorzystanie źródła. Siatki zniekształceń są identyczne.

geograficzne (5%). Ponadto na obszarze Korony i fragmencie Wielkiego Księstwa Litewskiego znalazło się 12 nazw. Dla Korony mają one jednakowy zapis jak na mapie *Polonia et Silesia* Merkatora (m.in. dwie nazwy *Mons Babiagora*

Ryc. 9. Mapa Polski i Śląska Piscatora z 1630 r. (wyd. po 1657 r.) (źródło: *Polonia. Atlas map z XVI–XVIII wieku*, 2005)

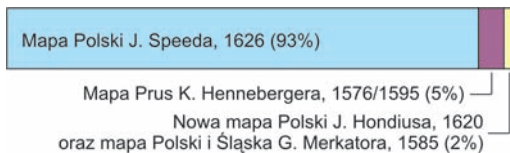
Fig. 9. Piscator's map of Poland and Silesia from 1630 (published after 1657) (source: *Polonia. Atlas of maps from the 16th to 18th centuries*, 2005)

Mapę Speeda wykorzystał Piscator w stu procentach. Na swojej mapie dla obszaru Rzeczypospolitej przejął z niej wszystkie miejscowości. Dodatkowo sieć osadniczą uzupełnił na terenie Prus Książęcych oraz na obszarze Korony i fragmencie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z mapy Prus Kaspra Hennebergera trafiły tu 34 nazwy

oraz kompleks leśny *Waldaw*). Wizerunek zachodniej części Litwy LITHUANIAE PARS wskazuje na wykorzystanie mapy Litwy Merkatora i map Polski Jodocusa Hondiusa II z 1620 roku lub Henricusa z 1638 roku (ryc. 10 i 11).

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych map Polski była mapa Królestwa Polskiego i Księ-

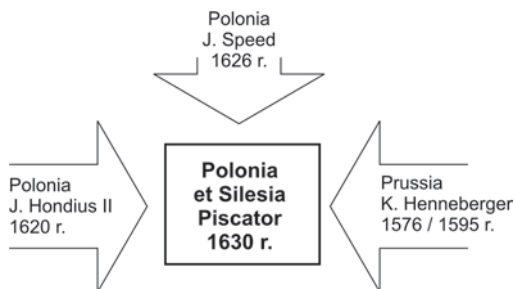
stwa Śląskiego *Polonia Regnum, et Silesia Ducatus* wydana po raz pierwszy w 1635 roku⁶ przez Willema Janszoon Blaeu'a (1571–1638) (ryc. 12). Jest on jedną z czołowych postaci

Ryc. 10. Udział procentowy nazewnictwa na mapie *Polonia et Silesia* Piscatora z 1630 roku

Fig. 10. Percentage share of geographic names of Piscator's *Polonia et Silesia* map from 1630

wśród amsterdamskich wydawców. Po osiedleniu się w Amsterdamie działalność wydawniczą rozpoczął od konstruowania globusów, następnie wydawał mapy luźne, ścienne, atlasy morskie i atlasy geograficzne. W 1630 roku wydał swój pierwszy atlas *Atlantis Appendix, sive pars altera* (...), w którym na 60 map 37 zostało odbi-

Ryc. 11. Wykorzystanie poszczególnych map do wykonania *Polonia et Silesia* Piscatora z 1630 roku

Fig. 11. Sources for redaction of Piscator's *Polonia et Silesia* map from 1630

tych z płyt zakupionych od Jodocusa Hondiusa II w 1629 roku (T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska 1992, poz. nr 118, s. 70; J. Goos 1992, s. 9–13). W działalności wydawniczej Willema Janszoon Blaeu'a wspomagał syn Joan (1598–1673), który w 1662 roku roz-

począł wydawanie monumentalnego, 12-tomowego dzieła *Atlas Maior*, zawierającego około 600 map⁷. Kres działalności wydawniczej firmy Blaeu'ów położył wielki pożar ich oficyny w 1672 roku (J. Goos 1992, s. 15).

Mapę Królestwa Polskiego i Księstwa Śląskiego *Polonia Regnum, et Silesia Ducatus* wydano w skali około 1:1 600 000. Zasięgiem i tytułem nawiązuje ona do mapy Gerarda Merkatora z 1585 roku. W porównaniu z nią mapa Blaeu'a została rozszerzona ku północy. Zasięgiem najbardziej przypomina mapę Polski Johna Speeda. Mapa posiada piękną oprawę dekoracyjną. W górnej części umieszczono kartusz tytułowy, któremu towarzyszą dwie alegoryczne postacie z mitologii greckiej: po lewej stronie Eirene bogini pokoju, z rogami obfitości symbolizującym dostatek i pomyślność, po prawej Demeter z wiązką kłosów zboża, symbolem urodzaju. Nie bez przyczyny akurat mapę Polski przyozdobiono tymi atrybutami, ponieważ przełom XVI i XVII wieku był dla Rzeczypospolitej okresem pomyślnego rozwoju gospodarki folwarcznej oraz eksportu zboża.

W górnym prawym rogu znajduje się herb Polski w grzeczności heraldycznej zwieńczony zamkniętą koroną, podtrzymywany przez dwa putta. Natomiast w dolnym lewym rogu umieszczono herb Śląska zwieńczony otwartą koroną księżęcą. Pod nim znajduje się kartusz z podziałką liniową wyrażoną w milach niemieckich. Towarzyszą mu dwa putta, dzierżące cyrkle; jeden odmierza odległości na podziałce, drugi na globusie. Herby rozmieszczono symetrycznie po przekątnej mapy, w pobliżu ziem przez nie symbolizowanych.

Południowe wybrzeże Bałtyku na tej mapie Polski i Śląska zostało narysowane na podstawie mapy Księstwa Pomorskiego Eilharda Lubinusa z 1618 roku. W przeciwieństwie do mapy Johna Speeda, Zatokę Gdańską oraz Mierzęję Wiślaną narysowano wykorzystując mapę Prus Kaspra Hennebergera, prawdopodobnie w przeróbce Merkatora z 1595 roku (ryc. 13).

Analiza siatki zniekształceń oraz rysunku sieci wodnej wskazują na bezpośrednie wykorzystanie mapy *Polonia et Silesia* Merkatora do opracowania ziem Korony. Jeśli weźmiemy pod uwagę

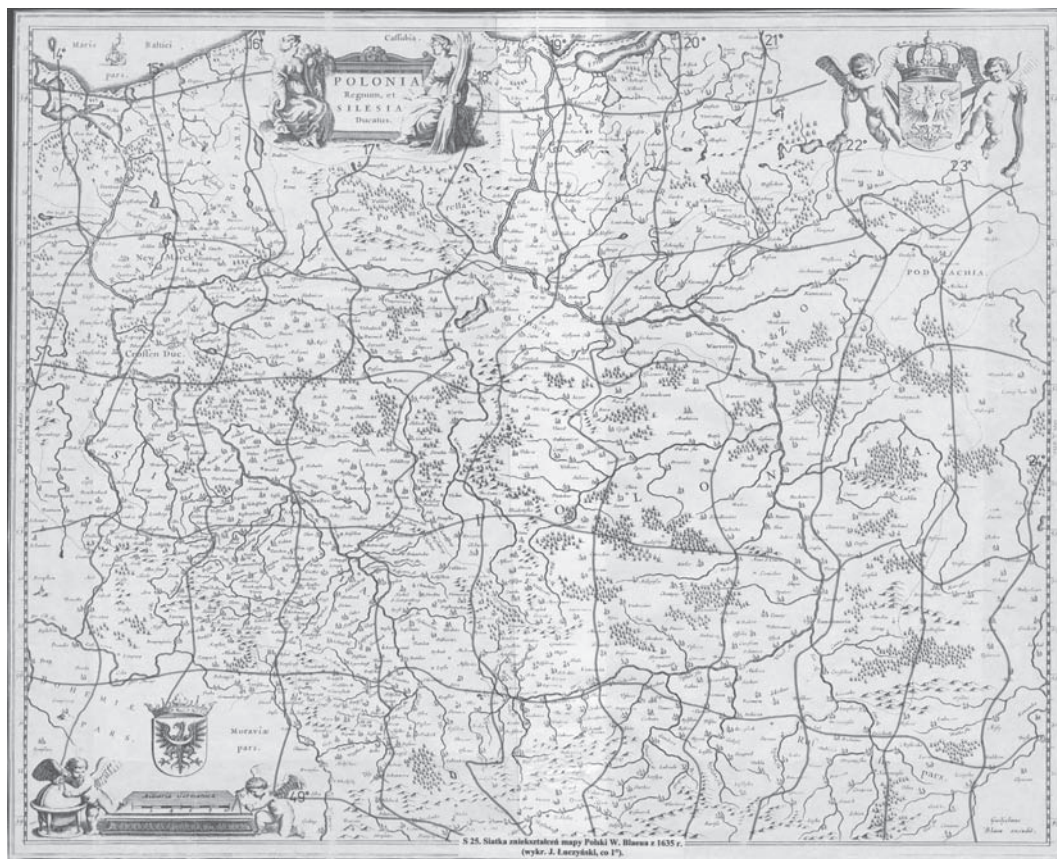
⁶ Wg T. Niewodniczańskiego w 1634 r.; por. *Imago Poloniae*, 2002, poz. K80, s. 175; zob. T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska, 1992, poz. 117, s. 66–67 i 70.

⁷ Reprodukcyjne trzynastu map z tego atlasu, ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej zamieszczono w *Europa na mapach Blaeu'ów*, *Kalendarz 2005*, Kraków 2004; zob. www.merkatorpolografia.pl [4.04.2008] (tamże wizerunki map i komentarz), por. <http://www.library.ucla.edu/yr/reference/maps/blaeu/> [5.05.2008].

nazewnictwo geograficzne na mapie Blaeu'a, to stwierdzamy, że z mapy Polski i Śląska Merkatora zaczerpnięto 460 nazw geograficznych, czyli ok. 80%. Tym samym potwierdzimy hipotezę, że *Polonia et Silesia* była głównym źródłem do

lub jej adaptacji przez Merkatora z 1595 roku, z której zaczerpnięto 23 nazwy.

Zasługują na uwagę nazwy miejscowości, które nie występują na wcześniejszych mapach. W Małopolsce są to: Raków (*Rakow*) i Pierzch-

Ryc. 12. Mapa Polski i Śląska W.J. Blaeu'a z 1635 r. z siatką zniekształceń wg J. Łuczyńskiego (źródło: T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska, 1992)

Fig. 12. W.J. Blaeu's map of Poland and Silesia from 1635 with distortion graticule according to J. Łuczyński (source: T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska, 1992)

opracowania ziem Korony (ryc. 14). Najbardziej charakterystyczne nazwy zestawiono w tabeli 1.

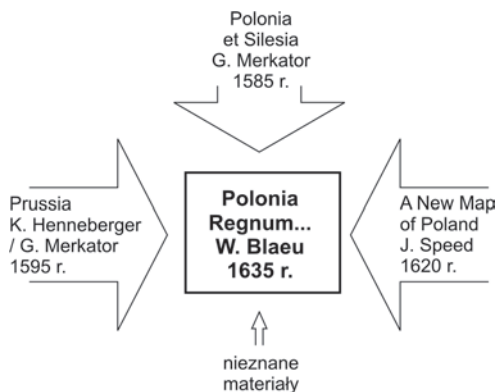
Uwagę zwracają tu nazwy rzek, których brak na wcześniej omówionych mapach. Ciekawostką jest wykorzystanie do przedstawienia obszarów peryferyjnych mapy Johna Speeda. Z mapy tej na mapę Polski Blaeu'a trafiło 85 nazw. Na obszarze Prus uzupełnień sieci osadniczej dokonano na podstawie mapy Prus Hennebergera

nica (*Pierznica*). Dokonano również zmian na obszarze Wielkopolski i pogranicza ze Śląskiem. W podwójne nazwy – polskie i niemieckie zapatrzono Międzychód (*Pirnbaum*)⁸ i Piłę (*Snydemoclen*)⁹. Skorygowano nazwy Pniew (*Pniewi*),

⁸ Niem. Birnbaum.

⁹ Niem. Schneidemühl.

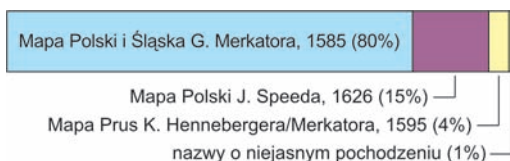
naniesiono rzekę Obrę. Interesujący jest fakt, że nazwy te pojawiają się dopiero na mapie województwa poznańskiego Jerzego Freudenhammera, wydanej drukiem po raz pierwszy prawdopodobnie w 1645 roku, a znanej z wyda-

Ryc. 13. Materiały źródłowe do wykonania mapy *Polonia Regnum (...)* W. Blaeu'a z 1635 roku

Fig. 13. Sources for redaction of W. Blaeu's *Polonia Regnum (...)* from 1635

nia atlasowego z 1662 roku. Skoro analizowana mapa Polski już w 1635 r. była zamieszczona w atlasie, to w takim razie mapa województwa poznańskiego, a przynajmniej jej wersja rękopiśmienna musiała trafić do oficyny Blaeu'a w latach trzydziestych XVII wieku, a nie w latach czterdziestych, jak to przyjęto w literaturze. Ko-

Ryc. 14. Udział procentowy nazewnictwa na mapie Królestwa Polskiego i Śląska W. Blaeu'a z 1635 roku

Fig. 14. Percentage share of geographic names on W. Blaeu's map of the Kingdom of Poland and Silesia from 1635

lejną zagadkę stanowią na omawianej mapie zapisy nazw Wieruszowa (*Wierussow*) i Odolanowa (*Odelanow*), które w tej formie występują na dawno przestarzałej wówczas mapie Andrzeja Pograbki z 1570 roku. Pochodzenie tych nazw jest nieznane.

Mapa Polski i Śląska Blaeu'a jest kolejnym przykładem próby opracowania nowego wizerunku ziem polskich z wykorzystaniem już istniejących materiałów źródłowych.

Tab. 1. Charakterystyczne nazwy na mapie W. Blaeu'a wskazujące na wykorzystanie mapy *Polonia et Silesia* G. Merkatora

Nazwa współczesna	Polska i Śląsk G. Merkatora (1585)	Polska i Śląsk W. Blaeu'a (1635)
Babia Góra	Babia gora mons	Babiagora mons
Brda	Bro	Bro
Fordon	Vordon	Vordon
Gr. Gardienen	Garden	Garden
Groc	Groc	Groc
Gwda	Guda	Guda
Horyszów Polski	Korcessow	Korcessow
Soła	Sola	Sola
Wkra	Neida	Neida

Wspomniany już Joannes Janssonius w 1645 roku wydał tzw. najnowszą mapę Polski *NOVISIMA POLONIAE REGNI descriptio* w skali ok. 1:1 600 000, którą zamieścił w *Nieuwen Atlas* (ryc. 15) i która zastąpiła mapę wydaną w 1638 roku. Podobnie jak poprzednie mapy, posiada ona interesujące dekoracje. W dolnym prawym rogu znajduje się efektowny kartusz rolwerkowy z adresem dedykacyjnym poświęcony Nicklasowi Pahlowi (1595–1549), gdańskiemu rajcy, burmistrzowi i burgrabiemu królewskiemu, zwieńczony herbem z klejnotem i labrami. Po lewej stronie znajduje się również efektowny kartusz tytułowy, otoczony dwoma żołnierzami z szablą i nadziankiem oraz chłopem trzymającym snopki zboża i sierp¹⁰. Kartusz jest zwieńczony herbem Polski w grzeczności heraldycznej. Postacie znajdujące się w otoczeniu tytułu mapy świadczą o potęgze Rzeczypospolitej oraz jej bogactwie.

W porównaniu z mapami Polski Jodocusa Hondiusa II z 1620 i Henricusa Hondiusa z 1638 roku, ta ma powiększony zasięg ku północy, obejmując całą Mierzeję Helską, lecz bez przyłądka Rozewie, podobnie jak na mapie Speeda. Na zachodzie obejmuje ona Drezno, Berlin i całą Rugię. Na wschodzie sięga po linię Odelsk –

¹⁰ Wg M. Dworsatschka (2006, s. 31) są to: szlachcic, mieszczanin i chłop. Trudno stwierdzić, aby jedną z postaci był mieszczanin, skoro ich atrybutami jest broń, co wskazuje na to, że są to szlachcice a na pewno żołnierze, ponieważ cywilom od początku XVII wieku nie wolno było nosić nadzianków.

Brześć nad Bugiem, czyli nieco bliżej niż mapa Hondiusa. Na południu obie mapy mają podobny zasięg. Tym razem wybrzeże Bałtyku, podobnie jak u Blaeu'a, zostało narysowane na podstawie mapy Księstwa Pomorskiego Eilharda Lubinusa z 1618 roku. Ogólny zarys siatki zniekształceń jest zbliżony do map opartych na pierwowzorze

wiele miejscowości, które występują na mapach wcześniejszych. Obszar Prus również został zredagowany od nowa, o czym świadczą miejscowości opuszczone oraz te, które nie występowały wcześniej. Na terenie Wielkopolski najwięcej zmian w porównaniu z poprzednimi mapami dokonano między Odrą, Wartą i Prosną.

Ryc. 15. Mapa Polski J. Janssoniusa z 1645 r. (źródło: *Polonia. Atlas map z XVI–XVIII wieku*, 2005)

Fig. 15. J. Janssonius's map of Poland from 1645 (source: *Polonia. Atlas of maps from the 16th to 18th centuries*, 2005)

Merkatora. Sieć rzeczna nawiązuje do nowej mapy Polski Hondiusa z około 1620 lub z 1638 roku, lecz na terenie Wielkopolski, głównie w dorzeczu Obry, jest ona bogatsza. Widoczne są tu wpływy mapy województwa poznańskiego Jerzego Freudenhammera z około 1645 roku.

Po porównaniu z poprzednimi mapami widzimy, że mapa Janssoniusa została narysowana na nowo. Na obszarach peryferyjnych opuszczono

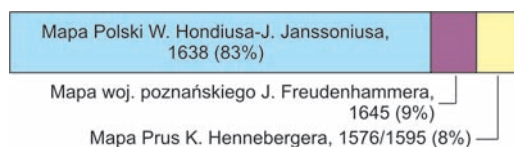
Z mapy Freudenhammera trafiły tu 53 nazwy, których część została zniekształcona (tab. 2). Treści na obszarze Wielkopolski nie zmieniano, lecz dokonano uzupełnienia. Dotychczas występujące na wcześniejszych mapach miejscowości w liczbie 26 pozostały niezmienione, stanowiąc osnowę dla tej części mapy (ryc. 16, tab. 3). Pogranicze polsko-pomorskie w okolicach Wałcza zostało opracowane na podstawie

Tab. 2. Wpływ mapy woj. poznańskiego J. Freudenhammera na mapę Polski J. Janssoniusa z ok. 1645 roku

Nazwa współczesna	Mapa Polski J. Hondiusa II (1620)	Mapa woj. poznańskiego J. Freudenhammera (1645)	Najnowsza mapa Polski J. Janssoniusa (1645)
Babimost		1. Babimost 2. Bombst	Bombst
Bledzew	Blesen	1. Blesen 2. Bledzew	Blesen
Bolewice		Bolewic	Bolewitz
Brójce		Brodziec	Brods
Bukowiec		1. Bukowiec 2. Bauchwic	Bukowiec
Duszniki		Dussniki	Duszinki
Gorzycza		Gorzicko	Giertzig
Gostyń		Gostin	Guslin
Grodzisk Wielkopolski	Grodisko	1. Grodzisk 2. Gratz	Grodzisko
Grójec Wielki		Grocig	Grotzg
Jaraczewo		Iaroczewo	Iaroczewo
Kamionna		Kamiona	Kahme
Kęblowo	1.Syeblou 2.Cieblou	Kembliew	Krfel
Kopanica		1. Kopanica 2. Kopanic	Kopnic
Kościąn	Costyan	1. Kosten 2. Koscian	Kosten
Krobiełowo		1. Kreblewo 2. Krebbeln	Krobbeln
Krzywiń		1. Krziwin 2. Krieben	Kirben
Kuźnica Zbąska		Hamer	Hammer
Kwilcz		Kwilcz	Quilnitz
Leszno	Leissen	1. Lessno 2. Lisse	Lissa
Lubikowo		Libok	Libok
Lubin		Lubin	Lubin
Lwówek	Neustadt	1. Łwówek 2. Polnisch Neustadt	Newstat
Miechorzewo		Miechorzewo	Miechorziewo
Międzychód	Miedzichod	1. Miedzichod 2. Birn Baum	1. Miedzichod 2. Birnbaum
Mosina	1.Molzyna 2.Mosch	Mossin	Moszina
Murzynowo		Murzinowo	Morren
Nowe Miasto nad Wartą		1. Nowe Miasto 2. Neistadt	Newstadt
Obra		Obra	Obra
Obra		Obra	Obra
Obra Leniwa		Faul Ober	Faul Obra
Obrzycko		1. Obrzicko 2. Obrzicko	Obersitz
Opalenica		Opalnica	Opalinc
Otorowo		Otorowo	Otorowo
Pleszew		Plessew	Plessow
Policko		Policko	Politzko
Popowo		Popowo	Poppe
Poznań	Posna	1. Posnania 2. Posnan 3. Posen	Posen
Proсна		Proсна	Prausna
Przemęt		1. Priment 2. Przement	Priment
Psarskie		Psarski	Psarski
Rydzyń		1. Ridzin 2. Reisen	Reysen
Sieraków		1.Zirekaw 2.Sierakow	1. Zirekaw 2. Sierakowo
Solec		Soliec	Sultz
Szamotuły		1. Szamotuli 2. Sambter	Sampter
Śmigiel		Smigel	Schmigel
Trzciel		1. Trziel 2. Tirscheigel	Tirschtigel
Zbąszyn	1.Sbunsyn 2.Beutten	1. Żbassin 2. Beutschen	Bentschen
Ziemin		1. Zimin 2. Zinciin	Zimin

mapy Pomorza Lubinusa, z której na mapę Polski trafiły dwie miejscowości: Dudylany (*Dodelach*) i Sypniewo (*Zipnow*).

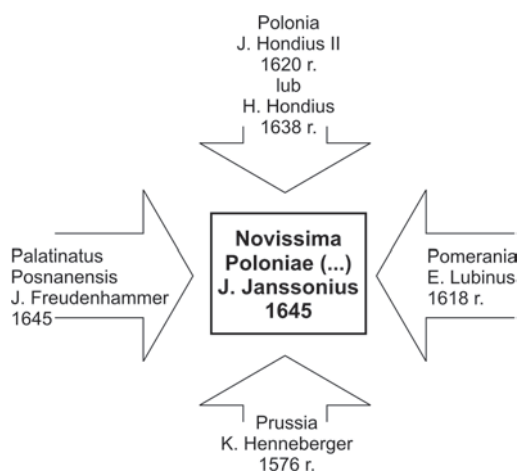
Fragmenty poza terytorium Polski zostały wykonane m.in. na podstawie map Pomorza E. Lubinusa z 1618 r., Brandenburgii O. Hansona

Ryc. 16. Udział procentowy nazewnictwa na „najnowszej” mapie Polski J. Janssoniusa z 1645 roku¹¹

Fig. 16. Percentage share of geographic names on J. Janssonius's "newest" map of Poland from 1645

Svarta z 1642 r. i Śląska J. Scultetusa z 1638 roku. Mapa, poza uzupełnieniem większej części Wielkopolski, raczej nie odbiega poziomem wykonania od pozostałych map Polski (ryc. 17).

Ryc. 17. Materiały źródłowe do wykonania tzw. najnowszej mapy Polski J. Janssoniusa z około 1645 roku¹²

Fig. 17. Sources for redaction of J. Janssonius's so called "newest" map of Poland from around 1645

4. Podsumowanie

Mapa Polski i Śląska G. Merkatora z 1585 roku była bezpośrednio wykorzystana do opracowania nowej mapy Polski przez Jodocusa Hondiusa II około 1620 roku. Jej treść została uzupełniona elementami z mapy Litwy Merkatora z 1595 r. oraz mapy Prus Kaspra Hennebergera z 1576 r. lub jej jakiegoś wariantu. Natomiast mapa Polski Jodocusa Hondiusa II z około 1620 r. była podstawowym źródłem, które bezpośrednio wykorzystał do wykonania swojej mapy Polski John Speed w 1626 roku. Podobnie jak jej poprzedniczka, została ona uzupełniona na podstawie mapy Prus K. Hennebergera oraz mapy południowego wybrzeża Bałtyku Willema Janszooona Blaeu'a z 1608 roku. Mapa Polski Johna Speeda była podstawowym źródłem dla mapy Polski Pi-scatora w 1630 roku, lecz tę również częściowo uzupełniono wykorzystując mapę Litwy Merkatora oraz jego mapę Polski i Śląska.

Mapa Polski Jodocusa Hondiusa II z około 1620 roku lub jej niemal wierna przeróbka Joannesa Janssoniusa i Henricusa Hondiusa z 1638 roku była podstawowym źródłem dla mapy Polski Joannesa Janssoniusa z 1645 roku. Jej treść uzupełniono z mapy Pomorza E. Lubinusa z 1618 roku oraz głównie na terenie Wielkopolski na podstawie mapy województwa poznańskiego J. Freudenhammera z 1645 roku. Jest to jedna z najpiękniejszych map Polski XVII wieku.

Willem Janszoon Blaeu w 1635 r. opracował interesującą mapę Polski, którą z uzupełnieniami zamieszczono w 12-tomowym wielkim atlasie Blaeu'ów w 1662 roku. Do jej wykonania Blaeu jako podstawowego źródła nie wykorzystał już istniejących nowych map Polski, ale dawną mapę Polski i Śląska Merkatora. Nie była ona jedynym źródłem, ponieważ uzupełnień treści dokonano na podstawie mapy Prus K. Hennebergera, mapy Pomorza E. Lubinusa oraz mapy Polski J. Speeda.

Jak pokazują wyniki badań, mapa Polski i Śląska Merkatora nie była głównym i podstawowym źródłem dla wszystkich najważniejszych map Polski z pierwszej połowy XVII wieku. Mapę tę należy potraktować tylko jako ich pierwowzór (ryc. 18 i tab. 4).

Wydawcy map i atlasów w pierwszej połowie XVII wieku wykorzystywali więc najnowsze publikacje kartograficzne. Jednak ich źródła, chociaż faktycznie najnowsze, nie były najwierniejsze. Różnego rodzaju kompilacje, przeróbki

¹¹ Por. tabl. I (najważniejsze filiacje mapy G. Merkatora *Polonia et Silesia*), w: M. Dworsatschek 2006, s. 49.

¹² Por. M. Dworsatschek 2006, tabl. I, s. 49.

Tab. 3. Nazewnictwo miejscowości wielkopolskich charakterystyczne dla mapy Polski J. Hondiusa II z 1620 roku

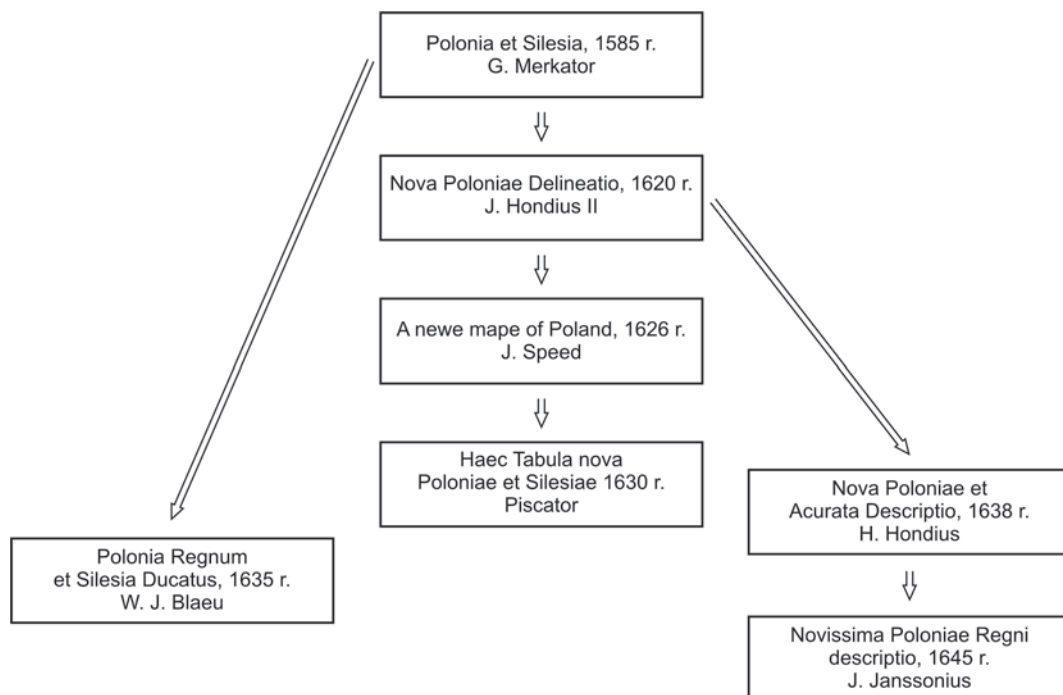
Nazwa współczesna	Mapa Polski J. Hondiusa II (1620)	Mapa woj. poznańskiego J. Freudenhammera (1645)	Najnowsza mapa Polski J. Janssoniusa (1645)
Chocz	Kotecz	Chocz	Kotecz
Czarnków	Czarncow	Czarnkow	Czarncow
Gniezno	Gnezna	1. Gnesna 2. Gnisen	Gnezna
Kalisz	Kalisch	Kaliss	Kalisch
Klecko	Kleczo	Kleczo	Kleczo
Konin	1. Conin 2. Kamin	Konin	1. Conin 2. Kamin
Kórnik	Kurmick	Kurnik	Kurmick
Łąd nad Wartą	Lauda	Land	Lauda
Mirosławiec	Fridelant	Fridlandt	Fridelandt
Nakło nad Notecią	Nackel	1. Nakel 2. Nakle	Nackel
Oborniki Wielkopolskie	Oborniki	Oborniki	Oborniki
Osieczna	Storchnest	1. Storchnest 2. Osieczna	Storchnest
Ostroróg	Ostorog	Ostrorok	Ostorog
Piła	Pyla	1. Pyla 2. Schneidemuhl	Pyla
Pniewy	Piune	1. Pniewi 2. Pounne	Pinne
Pyzdry	1. Pysdry 2. Peisern	1. Pisdri 2. Peisern	1. Pysdry 2. Peisern
Rogoźno	Rogoszno	Rogossno	Rogoszno
Słupca	Słupcza	Słupce	Słupcza
Sulmierzyce	Sulomiritz	1. Sollmierzic 2. Solmierzic	Sulomiritsch
Tuczno	Teupitz	Tuczno	Tupitz
Ujście	Vsztye	Vscie	Vsztye
Wałcz	1. Walcz 2. Krone	1. Walcz 2. Krone	Krone
Wągrowiec	Vangrowiecz	Wagrowiec	Vangrowiecz
Wronki	Wronki	Wronki	Wronki
Zduny	Sduni		Sduni
Żnin	Snena	Żnin	Snena

Tab. 4. Wykaz map Polski z pierwszej połowy XVII wieku, wykorzystanych w badaniach

Lp.	Autor lub wydawca mapy	Rok wydania	Tytuł mapy	Skala	Wymiary mapy w cm
1.	Gerard Merkator	1585 r.	<i>POLONIA ET SILESIA</i>	1:1 600 000	34,5 × 45,5
2.	Jodocus Hondius II	ok. 1620 r.	<i>Nova POLONIAE</i>	1:1 800 000	41,5 × 56,5
3.	John Speed	1626 r.	<i>A. NEWE. MAPE of POLAND</i>	1:1 800 000	40,5 × 51,0
4.	Claes Janszoon Visscher zw. Piscatorem	1630 r.	<i>Hæc Tabula nova POLONIAE et SILESIAE</i>	1:1 800 000	46,5 × 53,0
5.	Willem Janszoon Blaeu	1635 r.	<i>POLONIA Regnum, et SILESIA Ducatus</i>	1:1 600 000	41,5 × 51,5
6.	Henricus Hondius	1638 r.	<i>POLONIAE Nova et Acvrata De[criptio</i>	1:1 800 000	38,5 × 50,0
7.	Joannes Janssonius	1645 r.	<i>NOVISSIMA POLONIAE REGNI De[criptio</i>	1:1 600 000	43,0 × 53,5

i warianty, które często na rzecz treści dekoracyjnej obniżały wartości kartograficzne, nie stanowiły więc postępu w kształtowaniu obrazu kartograficznego ziem Rzeczypospolitej. Za krok

milowy i jako pierwowzór wielu późniejszych dzieł kartograficznych należałoby uznać właśnie mapę Polski i Śląska Gerarda Merkatora z 1585 roku.

Ryc. 18. Filiacje map Polski z pierwszej połowy XVII w. wg pierwowzoru mapy *Polonia et Silesia* z roku 1585

Fig. 18. Filiations of maps of Poland from the first half of 17th century following the prototype of the *Polonia et Silesia* map from 1585

Literatura

- Banach J., 1983, *Dawne widoki Krakowa*. Kraków: Wydawn. Literackie.
- Czechowicz B., 2008, *Visus Silesiae. Treści i funkcje ideowe kartografii Śląska XVI–XVIII wieku*. Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dworsatschek M., 2006, *Z zagadnień kartografii Polski i ziem ościennych XVI–XVIII w.* „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” z. 17, s. 29–50.
- Europa na mapach Blaeu’ów, Kalendarz 2005*. Kraków 2004.
- Goos J., 1992, *Wstęp. Atlas Maior – Historia powstania*. W: J. Blaeu, *Wielki Atlas XVII-wiecznego świata*. Warszawa – Wrocław: Polskie Przedś. Wydawnictw Kartograficznych im. E. Romera, s. 9–13 i 15.
- Jakrzewska-Śnieżko Z., 1972, *Architektura i umocnienia obronne Gdańska w 3 ćwierci XVI w. na podstawie ryciny Franciszka Hogenberga z 1573 r.* „Biuletyn Historii Sztuki” R. 34, nr 1, s. 36–45.
- Jakrzewska-Śnieżko Z., 1985, *Gdańsk w dawnych rycinach*. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich.
- Koeman C., 1969, *Atlantes Neerlandici*. Vol. 2, Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum Ltd.
- Kozica K., Pezda J., 2004, *Dantiscum Emporium Totius Europae Celeberrimum. Gdańsk i Bałtyk na mapach, widokach oraz dokumentach ze zbiorów Tomasa Niewodniczańskiego (Bitburg, Niemcy)*. Katalog wystawy. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska.
- Kublin L., Majewska B., Tomaszewska M., 1987, *Mapy ziem polskich kartografów niderlandzkich XVI i XVII w.* „Studia i Materiały z Historii Kartografii” T. 7, Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Lithuania on the Map*. 2002, Vilnius: National Museum of Lithuania.
- Łuczyński J., 2009a, *Północne i północno-zachodnie pogranicze na szesnastowiecznych mapach Polski i jej sąsiadów*. W: *Cartographia confinium. Zachod-*

- nie i północne ziemie Rzeczypospolitej w dawnej kartografii. Gorzów Wielkopolski, s. 21–50.
- Łuczyński J., 2009b, *Ziemie Rzeczypospolitej w kartografii europejskiej XVI wieku (próba ustalenia filiacji map wydanych drukiem)*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 41, nr 2, s. 128–144.
- Paćko T., Stachnal-Talanda D., Gołąb-Jankowska E., 1992, *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach. T. 2, Mapy XVII wieku*. Wrocław: Zakł. Nar. Im. Ossolińskich, Wydawn. PAN.
- Polonia. *Atlas map z XVI–XVIII wieku*. 2005. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Portolane und Seekarten des 16. bis 20. Jahrhunderts aus der Sammlung Niewodniczański. 2003. Berlin.
- Proksa M., 1990, *Miejskie mury obronne Krosna w świetle źródeł pisanych i badań archeologicznych*. W: „Studia i Materiały Muzeum Okręgowego w Krośnie” T. 5, s. 116–127.
- Przyłuska B., 2007, *Kartusze i inne ozdoby na dawnych mapach ziem polskich ze zbiorów Biblioteki Narodowej*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 39, nr 3, s. 240–262.
- Sirko M., 1999, *Zarys historii kartografii*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Stelmach M., 2001, *Eilhardus Lubinus i jego wielka mapa Księstwa Pomorskiego*. Szczecin: Wydawn. Archiwum Państwowego w Szczecinie.
- Suproniuk, J., 2008, *Biecz w drugiej połowie XVI wieku, skala 1:10 000*. W: *Atlas Historyczny Polski, Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*. Warszawa: Wydawn. Neriton.
- Warkoczewska M., 2000, *Portret miasta. Poznań w malarstwie i grafice*. Poznań: Wydawn. Miejskie.
- Wśród starych map i atlasów Biblioteki Narodowej w Warszawie. 1982, (red. B. Krassowski), Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Wódz B., 2001, *Album widoków Sandomierza. Malarstwo. Grafika. Rysunek XVII–XX w.* Sandomierz: Muzeum Okręgowe w Sandomierzu.

Recenzował
prof. dr hab. Stanisław Alexandrowicz

17th Century Maps of Poland According to Gerardus Mercator's Prototype from 1585 (an Attempt to Determine the Filiation of Printed Maps)

S u m m a r y

Key words: history of cartography, old Polish cartography, maps and filiations, iconography of maps, European cartography

Gerardus Mercator's map of Poland and Silesia from 1585 was directly used to make a new map of Poland by Jodocus Hondius II around the year 1620. Its content was completed with elements from Mercator's map of Lithuania from 1595 and from Caspar Henneberger's map of Prussia from 1576 or some variant of it. However, Hondius's map of Poland from 1620 was the basic source, which was directly used by John Speed to elaborate his own map of Poland in 1626. Very much like its predecessor, it too was completed with content from C. Henneberger's map of Prussia and from W. Blaeu's map of the southern coast of the Baltic Sea from 1608. John Speed's map of Poland was in turn the basic source for the creation of Piscator's map of Poland in 1630. This map too was partly completed on the basis of Mercator's map of Lithuania and his map of Poland and Silesia.

The already mentioned Jodocus Hondius's II map of Poland from around 1620, or its almost exact make-over by Joannes Janssonius and Henricus Hondius from 1638, was the basic source for the elaboration of Joannes Janssonius's map of Poland from 1645. It was

completed on the basis of E. Lubinus's map of Pomerania from 1618 and, mainly on the territory of Polonia Maior, on the basis of J. Freudenhammer's map of Poznań vojvodship from 1645. It is one of the most beautiful 17th century maps of Poland.

In 1635, Willem Janszoon Blaeu edited an interesting map of Poland, which, together with some supplements, was included in the 12-volume atlas of the Blaeus in 1662. For the making of the map Blaeu didn't use as his basic source any of the already existing new maps of Poland, but the ancient Mercator's map of Poland and Silesia. It was not the only source, because the content was completed on the basis of K. Henneberger's map of Prussia, E. Lubinus' map of Pomerania and J. Speed's map of Poland.

Therefore, publishers of maps and atlases in the first half of 17th century used the newest cartographic publications. Various kinds of compilations, makeovers and variants, often for the benefit of decorative content lowered their cartographic value. They did not constitute progress in the shaping of the cartographic image of Poland. It is Mercator's map of Poland and Silesia from 1585 which deserves to be treated as milestone and prototype for many cartographic works which followed.

Translated by M. Horodyski